

Čistota a nečistota v kontexte ženského tela

Purity and impurity in the context of the female body

DOI: 10.31577/EtnoRozpra.2022.29.1.06

Alica Užíková

Abstract

The article is based on a fieldwork focussed on the concepts of purity and uncleanliness in relation to hygiene of young females' bodies. The paper provides an insight into women's daily and monthly routines aimed to maintain a clean state of the body. The author deals with the following questions: 1) how a daily routine changes during menstruation period; 2) what criteria women apply when choosing menstrual products; and 3) what are the attitudes towards advertisements of products related to menstruation. The author analyses ethnographic data which were obtained through ethnographic interviews conducted with 15 women aged between 20 and 24. The research took place in Bratislava. The results of the data analysis are interpreted in accordance with Mary Douglas' concepts of purity and impurity.

Key words

purity, impurity, hygiene, the body, female body, menstruation

Kľúčové slová

čistota, nečistota, hygiena, telo, ženské telo, menštruácia

Kontakt / Contact

Bc. Alica Užíková, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Gondova 2, 811 02 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: uzikova3@uniba.sk

Ako citovať / How to cite

Užíková, A. (2022). Čistota a nečistota v kontexte ženského tela. *Etnologické rozpravy*, 29(1), 93-103. <https://doi.org/10.31577/EtnoRozpra.2022.29.1.06>

Úvod

Koncepty čistoty a nečistoty sformulované v diele Mary Douglas (1966) patria k najdôležitejším teoretickým pojmom v socio-kultúrnej antropológii. Mojim cieľom v tomto príspevku je aplikovať teóriu Mary Douglas v kontexte ženského tela, konkrétne vo vzťahu k hygienickým rutinným praktikám mladých žien.

Douglas patrí k významným osobnostiam symbolickej antropológie, v ktorej kultúra sa chápe ako systém zdieľaných symbolov a významov. Symboly hrajú dôležitú úlohu v tom, ako fungujú naše reprezentácie, ako klasifikujeme realitu a ako si našu klasifikáciu a vonkajšie javy zdôvodňujeme (Soukup, 1996: 199). Život žien v spoločnosti bol predmetom bádania v mnohých prácach symbolických antropológov, ale aj v iných teoretických smeroch (Mascia-Lees, Black, 2000). Slovenská etnológia sa venovala témam súvisiacim so ženami najmä v kontexte výskumu rodiny a príbuzenstva. Informácie o živote žien nachádzame už v dielach z 19. storočia (Beňušková, Jágerová, Nádaská, 2013: 8-17; Šmakalová, 1936). Témam, ktoré sa priamo zameriavali na život ženy v spoločnosti, odborná pozornosť bola venovaná až od 70. rokov 20. storočia (Botiková a kol., 2014; Botiková, 1997, 2006, 2008, 2020; Botiková, Bužeková, 2020; Botiková, Jakubíková, Švecová, 1997; Bužeková, 2020; Hlôšková, 2020; Kiczková a kol., 2006; Sigmundová, 1984). Významnou témou v prácach zahraničných a slovenských bádateľov bola menštruácia (Beňová, 2010; Buckley, Gottlieb, 1988). Tá hrá významnú úlohu aj v koncepcii Douglas, pretože patrí k dôležitým telesným symbolom.

Vo svojej štúdií budem venovať pozornosť praktikám mladých žien súvisiacim so starostlivosťou o telo, najmä hygienou, a to aj vo vzťahu k menštruácii. Vychádzam z výskumu, ktorý bol vykonaný v roku 2020 v Bratislave. Výskumnú vzorku tvorilo 15 žien, vysokoškolských študentiek, narodených medzi rokmi 1997 a 2000.¹ Dáta som získavala formou pološtruktúrovaného etnografického interview a analyzovala som ich prostredníctvom doménovej analýzy. Interpretujem materiál z perspektívy teórie Mary Douglas. Mojm cieľom jej ukázať, že vnímanie čistoty a nečistoty a následná starostlivosť o telo sú do veľkej miery ovplyvnené tým, ako tieto kategórie definuje spoločnosť a aké normy na udržanie čistoty spoločnosť predpisuje.

V prvej časti príspevku stručne zhrniem idey Douglas. V druhej časti ukážem, ako sa prejavujú koncepty čistoty a nečistoty vo výrokoch mojich respondentiek. V tretej časti sa budem venovať faktorom ovplyvňujúcim starostlivosť o telo, a v poslednej časti sa pozriem na to, ako sa táto starostlivosť mení počas obdobia menštruácie.

Koncept znečistenia v diele Mary Douglas

Podľa Douglas (1966) každá spoločnosť vytvára pravidlá a normy tvoriace vnútornú organizáciu a stanovujúce základné vzťahy v rámci spoločnosti. Nachádzame v nich základné

¹ Výskum je základom pripravovanej bakalárskej práce. V materiáli, ktorý prezentujem v tomto príspevku, sú respondentky anonymizované. Za kódovým označením respondentky v zátvorkách uvádzam rok jej narodenia.

princípy fungovania sveta, z ktorých sa odvodzujú zákony vzťahujúce sa na konkrétne situácie. Jednotlivé sféry života sú riadené rozsiahlymi systémami pravidiel, ktoré sú pre danú sféru charakteristické. Systémy sfér navzájom súvisia, sú navzájom poprepájané. Všetky oblasti života spoločnosti vytvárajú celistvý systém – kultúru. Táto všeobsahujúca kozmológia pomenúva a kategorizuje svet okolo nás. Celému svetu pripisuje hodnoty, ktoré sú produktmi ľudského prežívania, buduje základné vzťahy v rámci spoločnosti a v dôsledku toho aj predpisuje jednotlivcom a skupinám ideálne spôsoby konania, správania, hovorenia a myslenia.

Základnými kategóriami spoločnosti sú podľa Douglas čistota (*purity*) a nečistota (*impurity*). Tieto dve kategórie predstavujú univerzálne kritériá posudzovania sveta. Čistota predstavuje univerzálny symbol dobrého, prijateľného, ako sú normy, pravidlá. Čistota je kategória zastupujúca ideálny stav vecí, vzťahov, ľudí. Kategória čistoty reprezentuje žiaduci spôsob fungovania vzťahov v spoločnosti. Pomocou nej si spoločnosť určuje optimálne podmienky na sebazachovanie. Opakom čistoty je nečistota, ktorá je symbolom pre všetko nežiadané, nebezpečné, obávané a vylúčené. Správanie, ktoré spoločnosť nepovažuje za prospešné, chápe ako hrozbu pre svoje prežitie a snaží sa ho za každú cenu obmedziť. Obe kategórie majú preskriptívny charakter – informujú človeka o tom, ako by mal a nemal konať.

Personalizácia systému kultúry sa uskutočňuje cez pripodobňovanie spoločnosti k organizmu ľudského tela a naopak. Ľudia, žijúci v kultúre, sa s pravidlami spoločenského života stretávajú každý deň. Prepojenie ľudského tela a spoločnosti umožňuje efektívne premostiť kultúrne pravidlá s prežívaním človeka a zdôvodniť správnosť alebo nesprávnosť jeho správania. Významy pripisované častiam tela sú pripisované častiam spoločnosti podľa toho, akú úlohu a dôležitosť má časť tela podľa aktuálnych postojov a vedomostí o tele. Časť spoločnosti je hodnotená a je jej priradená adekvátne dvojica charakterizujúca jej miesto v spoločnosti. Hlava sa, napríklad, vo väčšine kultúr považuje za centrum premýšľania a rozhodovania človeka, jej dôležitosť je vysoká (Douglas, 1966: 4-8). Aj v našej kultúre sa ustálili metaforické pomenovania, ako hlava rodiny, hlava štátu, hlava inštitúcie atď., ktoré poukazujú na podobnosť významu časti tela a v tomto prípade pozície v spoločnosti.

Sociálnym významom pripísaným telu sa Mary Douglas venuje cez koncept dvoch tiel. Nadväzuje na dielo Marcela Maussa *Techniky tela* (1979), v ktorom sa Mauss zamýšľa, ako sa cez výchovu mení používanie nášho fyzického tela a ako sa mu pripisujú kultúrne významy. Existencia sociálneho tela umožňuje uskutočnenie očakávaní a pravidiel spoločnosti cez kontrolu tela jednotlivca (Bužeková, 2020: 172).

Koncepcia čistoty a nečistoty obsahuje nemiznúci morálny aspekt. Morálnosť v súvislosti s telom sa vďaka prepojenému charakteru kultúry pevne prepletá s náboženstvom, svecónázormi, postojmi. Preto pre čistotu tela, ktorá je témou mojej práce, nebude dôležitá len hygiena, ale aj spôsob stravovania, rozprávania o hygiene a správania, ktoré s hygienou asociujú respondentky. Budú aktivitám pripisované atribúty čistoty alebo nečistoty, nie kvôli ich vplyvu na fyzickú čistotu tela, ale kvôli ich prijateľnosti. V prípade stravovania to bude v závislosti od spoločnosti pomer kultúrnych pravidiel a dopadu na organizmus jednotlivca.

Čistota a nečistota v starostlivosti o telo

Ako bolo povedané vyššie, jednou z kľúčových kategórií pre analýzu kultúr je podľa Mary Douglas čistota – symbolický koncept zahrňujúci fyzickú čistotu, morálnu čistotu a spoločenský poriadok do jednej konzistentnej idey (Douglas, 1966: 4). Pojem čistoty bol mojimi respondentkami vnímaný cez aktivity vykonávané na dosahovanie čistoty tela, ako dôsledok špecifického konania. Príklady aktivít spomínané informátorkami svojím charakterom odkazovali na rutinný aspekt hygieny (umývanie zubov, sprchovanie, používanie krémov atď.). Z rozhovorov vyplýva aj súvislosť, v niektorých prípadoch aj závislosť, čistoty od zdravia tela a od konzumácie vhodnej stravy. Čistota je považovaná za nevyhnutnosť, je stotožňovaná s atribútmi ľudskosti a dobrým pocitom, čo demonštruje normatívnosť a šírku konceptu čistoty. To ilustruje tento výrok:

Tak určite nejaké umývanie sa, potom aj teda nejaké čisté oblečenie, pravidelné pranie vecí, aj napríklad posteľnej bielizne a podobne, aj možno ako som už aj vravela tie... nejaké krémy a taká možno vizáž človeka a tak, aby sa aj možno on cítil, by som povedala, že ako človek, tak proste komfortne, tak niektoré také ako voňavky alebo tak, niektorí zasa preháňajú, to už je osobná vec ich. A hlavne asi aj tá hygiena môže, taká nejaká čistota rúk a čistota i pri nejakom tom stravovaní (Ž8, 1999).

Telo je naopak respondentkami považované za nečisté dôsledkom činností zvyšujúcich produkciu potu. Stavom nečistého tela je telo na záver dňa. Nečistota tela na konci dňa bola v niektorých prípadoch spomenutá oddelene od potu. Na základe toho sa môžeme domnievať, že počas dňa to nie je len pot, ktorý spôsobuje pocit nečistoty. Vo všeobecnosti bolo umývanie tela vykonávané prevažne večer. Je to práve časť dňa, kedy väčšina informátoriek vykonáva veľkú časť očisty tela, keď by vynechanie spôsobilo pocit nečistoty.

Nečistota má sociálny charakter aj v predmete telesnej hygieny. Významná časť celodennej nečistoty je dôsledkom pobytu v prostredí mimo vlastnej domácnosti, vo vonkajšom prostredí. Kontakt s cudzími predmetmi, s neznámymi ľuďmi a ich baktériami umocňujú potrebu očisty napríklad umytím rúk alebo použitím dezinfekčných produktov. Ilustratívny je v tomto zmysle výrok respondentky:

Presne od toho pocitu, že sa cítim špinavo a potrebujem sa umyť. Že keď si celý deň niekde a na rôznych miestach, že si v škole, si v autobuse, si v električke, si na internáte, akoby sa tá okolitá špina na teba naviazala a akože nielen špina, ale aj také veci, že keď sa niekde chytíš, tak máš pocit, že tie baktérie a všetko, čo je v tých verejných priestoroch. Aj keď sa viac hýbeš, tak vydávaš viac energie svojej a svojho potu, tak možno aj svoju vlastnú špinu (Ž4, 1997).

Symbolické prepojenie čistoty fyzického tela s nepoškvrnenou morálkou a so správnym fungovaním spoločnosti funguje najmä vďaka úspešnej súvislosti jednotlivca ako bytosti a spoločnosti ako organizmu. Myšlienka podobnosti spoločnosti a ľudského tela ako vzájomne prepojenej sústavy orgánov, kde každý hrá svoju úlohu, je veľmi stará a zároveň pretrvávajúca (Douglas, 1966: 116-122).

Komplexnosť vnímania konceptu čistoty sa prejavila aj na druhoch aktivít vykonávaných respondentkami s cieľom udržiavania čistoty tela. Väčšinou boli ako prvé spomínané aktivity vykonávané pravidelne denne, ako umývanie zubov, tváre, vlasov, tela, používanie krémov. Typy aktivít vykonávaných na udržiavanie čistoty tela tvorili najširšiu kategóriu výpovedí.

Z výpovedí respondentiek vyplýva, že nerovnaká dôležitosť jednotlivých častí tela má za dôsledok nesymetrickú dôležitosť v starostlivosti o jednotlivé časti tela. Asymetria sa prejavila v čase strávenom starostlivosťou o jednotlivé časti tela, množstve a dôležitosti kritérií výberu kozmetiky alebo vo frekvencií starostlivosti o konkrétnu časť alebo časti tela. Z rozhovorov vyplýva, že najväčšia pozornosť je pri starostlivosti o telo venovaná tvári, konkrétne pleti a vlasom. Informátorky, ktoré nerozlišovali dôležitosť častí tela, následne doplnili, že v prípade nemožnosti plnohodnotnej starostlivosti prioritizujú umytie zubov, partií najviac zašpinených, ako nohy a ruky, a partií s najvýraznejšou tvorbou potu, hlavne podpazušie.

Faktory ovplyvňujúce starostlivosť o telo

K starostlivosti o telo patrí využitie kozmetických produktov. Dôležitou témou vo výrokoch mojich respondentiek boli kritériá ich výberu. Požiadavky na zloženie sú zvyčajne súčasťou širšieho prístupu k ich voľbe. Vzhľadom na univerzálnosť kategórie čistoty sú názory a postoje k starostlivosti o telo súčasťou veľkých celkov platných vo viacerých oblastiach života. Ako hovorí Douglas, obzvlášť dôležité sú hranice celku, ktoré ho oddeľujú a chránia od vonkajšej hrozby, ktorá by mohla ohroziť jeho fungovanie, dokonca až jeho existenciu. Nároky na produkty, ktoré prichádzajú do styku s hranicami tela (tvár, vlasy, ústa atď.), preto musia spĺňať isté kritériá (Douglas, 1966: 122). Pri výbere hygienických produktov informátorky hodnotili zloženie ako najzásadnejší faktor. Ako najdôležitejšie hodnotili také zloženie, ktoré by nevyvolalo nežiaducu reakciu napríklad vo forme podráždenia.

Produkt mohol splniť podmienky výberu najčastejšie na základe toho, že bol vhodný pre citlivú pleť, pleť náchylnú na alergickú reakciu alebo podráždenie. Inými slovami – zloženie produktu nesmie spôsobovať podráždenie pleti. Rovnako bola zdôvodňovaná snaha výberu kozmetiky so žiadnym alebo malým obsahom parfumových látok. Nízky alebo žiadny obsah parfumových látok však nebol významným kritériom pri produktoch starostlivosti o menej citlivé časti tela, ako vlasy alebo ruky. Takými produktmi boli napríklad sprchový gél alebo šampón. V prípade týchto produktov bola vôňa skôr pozitívnym kritériom výberu, ako je to aj v prípade nasledujúceho výroku:

Tak to veľmi veľmi záleží, na niektorých hygienických produktoch si nedbám tak veľmi, ako napríklad sprchový gél si možno kúpim aj lacnejší, neviem... sa možno pozerám, akože pozerám sa akože ako vonia, nech vonia nice, to je so sprchovým gélom, potom keď je reč o pleti, tak to ma možno nezaujímá tak cena, môže to byť drahšie, ak viem, že to je dobré (Ž12, 2000).

Významným kritériom pri výbere hygienických produktov bola cena. Respondentky si často vyberajú produkty, ktoré sú cenovo dostupné. Do produktov, o ktorých kvalite sú

presvedčené, je približne tretina ochotná investovať väčšiu sumu peňazí. Kvalita podľa respondentiek spočíva aj v dostatočnom napĺňaní účelu hygienického produktu.

Koncept čistoty sa objavuje vo výrokoch aj pri hodnotení zloženia produktu. Čistota produktu bola prezentovaná cez dermatologické zloženie. Bola označovaná aj pojmami lekárske zloženie, alebo priamo prívlastkom *čistý, liečivý*. Termíny *dermatologickosť (emic)* a *lekárske zloženie (emic)* boli používané pri označení produktov, ktoré sú vytvorené odborníkmi a ich zloženie je efektívne bez pridaných látok, ktoré by mohli spôsobiť podráždenie. Oba pojmy súvisia nielen s čistotou produktu, ale aj s autoritou a inštitúciami, ktoré svojou činnosťou prispievajú k tvorbe chápania čistoty. Ako bolo už v úvode tejto časti spomenuté, spoločnosť si podľa Douglas vytvára celé systémy klasifikácií, prostredníctvom ktorých svetu pripisujú vlastnosti a hodnoty. V tomto systéme sú priamo zapracované pravidlá toho, ako sa majú jednotlivci a skupiny správať a konať. V rámci kultúr existujú samostatné kategórie systémov riešiace špecifickú oblasť prežívania reality, ako napríklad rodinné vzťahy, morálka, vzdelávanie a mnohé iné. Tieto systémy sú navzájom prepojené, vzájomne fungujú a ovplyvňujú sa.

Výraznou kategóriou je morálka. Morálna hodnota je pripisovaná takmer všetkým oblastiam reality, napríklad umeniu, vykonávaniu povolania alebo príprave jedla. Etika, ako rozsiahly systém hodnotiaci realitu, dáva jednotlivcom schopnosť orientovať sa vo svete (Douglas, 1966: 129). Prítomnosť etických pravidiel je dôležitá pre konzistentný zmysel postojov a rozhodnutí jednotlivca. Spôsob, akým je vnímaná čistota a ako by mala byť dosiahnutá je taktiež subjektom etiky jedinca. Osobné etické presvedčenia boli prítomné v kritériách výbere kozmetiky aj pri mojich respondentkách. Konkrétne v požiadavke ekologickosti, lokálnosti alebo etickej výroby produktov. Ekologickosť výrobkov respondentky vnímali cez ekologickosť výroby, ekologické a etické získavanie surovín, nízku uhlíkovú stopu, etické testovanie produktu alebo ekologický obal produktu, ako v tomto prípade:

Hygienické produkty si vyberám podľa kritérií ekologických... Najlepšie, keď to je možno nejaká lokálna alebo keď nie lokálna, tak aspoň bio kozmetika a netestovaná na zvieratách samozrejme. To bola asi prvá vec, ktorú som študovala. A teraz aj to, že v akom to je obale, lebo najlepšie, keď to nie je v obale alebo akým spôsobom sa ten obal dá recyklovať alebo znovu použiť alebo vrátiť v niektorých prípadoch (Ž2, 1997).

Analogicky takmer polovica respondentiek preferuje produkty, ktoré sú prírodné. Chápanie prírodnosti produktu sa medzi respondentkami mierne líšilo. Prevažne však boli prírodnosti pripisované podobné vlastnosti ako ekologickosti a čistote kozmetických produktov. Tými boli najmä ekologickosť obsiahnutých látok, čisté zloženie neobsahujúce nežiaduce látky, absencia alergénov a agresívnych látok s dôrazom na pôvod z rastlín.

Prírodná kozmetika, ako aj ekologická kozmetika boli v niektorých prípadoch vnímané skepticky. Bola vyjadrená neistota v uvádzané zloženie, prírodnosť a ekologickosť, ktorá vyplýva najmä z nemožnosti úplného overenia si každej stránky produktu. Neistota bola spojená aj s marketingom. Respondentky hovorili o formách *greenwashingu*, ako napríklad nepravdivá explicitná deklarácia ekologickosti a prírodnosti na obale alebo v rámci reklamy, účelový dizajn obalu a iné. Termín *greenwashing* označuje klamlivý spôsob

prezentácie produktov alebo celých producentov, ktorý účelovo vytvára dojem ekologického procesu výroby a distribúcie produktov. Takýto spôsob prezentácie sa zakladá na relevantnosti ekologických tém a snahe ľudí osobne riešiť ekologické otázky a má cieľ zvýšiť finančný zisk.

V prípade telesného zdravia a hygieny je v našej spoločnosti významná moderná medicína. Moderná medicína je chápaná ako autorita v chápaní fungovania ľudského tela a v riešení zdravotných problémov. Okrem toho medicína predpisuje vhodné spôsoby udržiavania zdravia. V mojom výskume bola autorita medicíny prítomná už pri výbere produktov, ako to bolo spomenuté v časti o kritériách výberu kozmetiky. Respondentky deklarovali väčšiu dôveru v produkty, na ktorých vytváraní sa podieľali odborníci z medicíny, chémie alebo špecificky dermatológie. Pri získavaní informácií o hygiene a produktoch bola autorita odborníka najvýznamnejším faktorom. Koho ženy považujú za odborníka, sa môže do istej miery odlišovať napríklad od ich svetonázoru, morálnych hodnôt, vplyvu prostredia atď. Avšak množina odborníkov na očistu je obmedzená aktuálnymi vzťahmi medzi existujúcimi inštitúciami a trendmi v danej oblasti. Uznávanie konkrétnej autority v oblasti hygieny môže súvisieť so širším názorom na svet. Neznamená to však, že názory o svete a názory na hygienu budú rovnaké alebo že nebude medzi nimi konflikt.

Po odborníkoch je pre ženy druhým významným zdrojom informácií o hygiene ich okolie. Dôležitý je však pre nich názor ich najbližších ľudí, a to sú priatelia a rodina. Len zriedka do tohto okruhu patria muži. Ženy si vytvárajú vymedzenie medzi tými, s ktorými budú riešiť záležitosti očisty a zdravia svojho tela a tými, ktorých „si k telu nepripustia“.

Spôsob získavania produktov hygieny sa ukázal byť v úzkej súvislosti s preferovanými zdrojmi o očiste. Tie respondentky, ktoré deklarovali ako dominantnú preferenciu informácie od odborníkov z medicíny, chémie alebo kozmetiky, si najčastejšie kupovali produkty samé. Naopak respondentky, ktoré strávili menej času pri vlastnom prieskume, dostávali produkty od svojej rodiny či blízkych častejšie. Príklad preferovania kupovania si produktov nezávisle od známych a rodiny ilustruje tento výrok: „Ja, ja obyčajné. Lebo nenechávam moju mamu, nech mi kupuje veci, lebo ja viem, čo chcem.“ (Ž12, 2000).

Dôležitosť niektorých telesných partií bola reflektovaná aj pri kupovaní produktov. Produkty určené na dôležité partie, ako tvár alebo vlasy si ženy častejšie kupovali samé. Ak im ich kupovali blízke osoby, boli to skôr nákupy vopred dohodnutých produktov.

Koncepty čistoty nečistoty sú relatívne, závisia od okolností, akými je kultúra alebo súvis s inými kultúrnymi systémami. Mary Douglas tieto koncepty prirovnáva ku komplexnej algebre, ktorá musí brať do úvahy rôzne premenné (Douglas, 1966: 8-9).

Do tejto komplexnej algebry starostlivosti o telo vstupujú okrem kultúrnych faktorov aj faktory prostredia. Za faktor najvýraznejšie ovplyvňujúci považujú ženy ročné obdobie. Rozdielna teplota a počasie majú vplyv na charakter starostlivosti, typ produktov a požadovaný zámer pri udržiavaní čistoty. Cez zimu sú uprednostňované výživnejšie, hustejšie krémy s vyšším obsahom tukov a vosku. Krémy na tvár, telo a ruky sú používané častejšie na kompenzovanie chladu. V lete sa respondentky častejšie kúpu, čím zmyjú pot spôsobený teplom. Používajú krémy s ľahším zložením a častejšie aplikujú ochranný faktor proti slnečnému žiareniu.

Druhým faktorom očisty bola časť dňa. Väčšina žien sústredí väčšinu činností spojených s udržiavaním čistoty a zdravia tela vo večerných hodinách. Ráno sú vykonávané aktivity spojené s prichystaním sa na deň, ako napríklad aplikácia dekoratívnej kozmetiky. Mejkapu predchádza umytie tváre, zvyčajne len vodou, a u niektorých aj umytie zubov.

Starostlivosť o telo počas menštruácie

Telo je pre človeka prvým a hlavným zdrojom jeho skúseností s realitou. Cez telo sa učíme poznávať realitu okolo nás, spoločnosť a vzťahy v spoločnosti. Dôležité časti tela symbolizujú dôležité časti spoločnosti. Hranice spoločnosti alebo kultúry sú teda symbolicky spájané s hranicami tela a naopak. Hranice tela predstavujú rizikovú oblasť z medicínskeho hľadiska, ako možné vstupné brány pre baktérie a vírusy, ale aj zo symbolického hľadiska, ako ohrozenie celistvosti spoločnosti zvonka. Sú to predovšetkým telesné otvory, ktoré predstavujú hranice tela. Látky, ktoré vychádzajú z týchto otvorov, prekračujú hranice tela, čím narušujú jeho vnútornú integritu (Douglas, 1966: 122).

Takou látkou je aj krv, ktorá má bohatú symboliku. Zdroj krvi, rovnako ako príčina krvácania, ovplyvňujú významy, ktoré sa jej pripisujú. Pre moju prácu bola centrom záujmu menštruačná krv. Dôležité pre kontext menštruačnej krvi sú dva faktory: 1) krv vychádza z pohlavných orgánov a 2) priamo súvisí s reprodukčným cyklom. Zákon nákazlivosti („raz v kontakte – navždy v kontakte“) prenáša symboliku ženských pohlavných orgánov na menštruačnú krv. Priamy súvis a funkcia menštruačnej krvi v reprodukcii produkuje jej dvojaký symbolický význam. Menštruujúca žena je žena zdravá a plodná, schopná otehotnenia – menštruácia je znak plodnosti. Keďže je menštruácia najmenej plodnou fázou ženského cyklu je zároveň spájaná s neplodnosťou. Keďže presahuje hranice tela a má silnú symboliku, je veľmi dôležité správne narábanie s ňou. O strachu z nákazlivosti menštruačnej krvi svedčia zvyky a pravidlá tradičnej ľudovej kultúry na Slovensku vynechávajúce menštruujúce ženy z každodenného života. Ženy nemohli vykonávať práce spojené s pozitívnym produktom, ako napríklad kysnutie chleba a pečenie chleba, zaváranie, sadenie (Beňová, 2010).

Mary Douglas tvrdí, že osoba, ktorá spôsobuje znečistenie, je vždy považovaná za zodpovednú, bez ohľadu na úmysel. V prípade, že sa predpokladá vznik nebezpečnej situácie, potenciálny zdroj nebezpečenstva, aj ľudia v blízkom kontakte musia nasledovať špeciálne pravidlá, ktoré zaistia ukončenie vzniknutého rizika. O nebezpečnom charaktere menštruujúcej ženy boli presvedčené mnohé tradičné a predmoderné spoločenstvá. Nielen v slovenskej tradičnej kultúre bolo pre menštruujúce ženy nemožné zúčastňovať sa na niektorých náboženských rituáloch, bol zakázaný pohlavný styk alebo zakázaná manipulácia s potravinami.

Z fyziologického hľadiska je menštruácia pre telo vyčerpávajúci proces. Nezriedka je sprevádzaná fyzickým diskomfortom, bolesťami, nevoľnosťou. Respondentky potvrdili, že počas menštruačných dní pociťujú únavu a vyčerpanosť. Starostlivosť o telo počas menštruácie spočíva v častejšom oddychu, udržiavaní optimálnej telesnej teploty teplým oblečením, dekou alebo termoforom. Prípadné bolesti ženy riešia liekmi určenými na zmiernenie bolesti vo forme tabliet alebo kvapiek. Starostlivosť o telo môže mať aj formu zmeny jedálnička na menej mastné jedlo alebo jedlo nespôsobujúce tráviace ťažkosti.

Na druhej strane sa respondentky najčastejšie vyhýbajú fyzickej aktivite alebo obmedzujú jej intenzitu. Hlavným dôvodom je fyzický diskomfort a znížená výkonnosť organizmu. Samostatne bolo spomenuté vyhýbanie sa plávaniu a noseniu svetlých nohavíc. Časť respondentiek sa počas týchto dní vyhýba alkoholickým nápojom.

V súčasnosti existujú na zachytávanie menštruačnej krvi produkty intímnej hygieny rôzneho druhu. Najpoužívanejšie sú jednorazové vložky a tampóny, pričom väčšina žien používa jednorazové vložky. Pri výbere produktov intímnej hygieny ženy preferujú produkty, ktoré považujú za pohodlné pri požívaní. Pohodlnosť je subjektívna a je opisovaná hlavne cez preferovanú veľkosť, hrúbku, mäkkosť. Na základe výskumu sa ukázalo zloženie ako najvýznamnejšie kritérium. Aké látky prichádzajú do kontaktu s významnými partiami tela, je dôležité v prípade intímnych produktov, ako to bolo aj v prípade pleti a vlasov. Ženy si všímajú aj celkovú ekologickosť produktu – materiál, jeho pôvod a balenie. Za dôležité považujú funkčnosť – absorpciu produktu. Za nevyhovujúce sú považované také produkty, ktoré obsahujú nežiaduce látky, najčastejšie to boli druhy plastov. Ženy sa vyhýbajú aj produktom obsahujúcim pridané parfumové látky.

Rose Grace Grose a Shelly Grabe (2014) predpokladajú na základe svojho výskumu, že skeptickejší prístup k alternatívam, ako napríklad menštruačný kalíšok je charakter jeho používania. Jeho udržiavanie si totiž vyžaduje priamejší kontakt s menštruačnou krvou ako vložky, ktoré ju absorbujú a následne sú celé vyhodené. Bezprostrednejší kontakt s krvou si vyžaduje väčší komfort ženy s vlastnou krvou. Jednorazové produkty založené na absorpcii krvi poskytujú menej priamy spôsob narábania s krvou, obmedzený kontakt s krvou a jednoduché zbavenie sa tejto krvi.

Počas vykonávania rozhovorov všetky respondentky deklarovali nepoužívanie alternatívnych produktov intímnej hygieny. Najznámejším alternatívnym produktom bol menštruačný kalíšok, ktorý poznala viac ako polovica respondentiek. Druhá najznámejšia alternatíva boli menštruačné nohavičky. Polovica respondentiek je ochotná vyskúšať menštruačný kalíšok. Za najvýraznejšie výhody považujú ekologickosť v porovnaní s jednorazovými produktmi, ako vložky a tampóny. Výhodou je aj opakovateľné použitie a životnosť produktu. Váhavý postoj k menštruačnému kalíšku bol spôsobený podľa žien nedostatkom informácií o produkte a o jeho správnom používaní. Ženy vyjadrili pochybnosti voči pohodlnosti kalíška. Menštruačné kalíšky sú väčšinou zo silikónu, ktorý bol vnímaný ako neprirodzný materiál, ktorého by sa niektoré ženy radšej vyvarovali.

Špecifickú tému rozhovorov vo vzťahu k menštruácii predstavovali reklamy na menštruačné pomôcky. Pozitívna stránka reklám na menštruačné produkty je podľa žien, že poskytujú informácie o produktoch a prispievajú k zmenšovaniu tabu o menštruácii. Za negatívny aspekt považujú respondentky nerealistické zobrazenie menštruácie. Jeden z príkladov je zobrazovanie tekutiny inej farby, ako červenej. Táto výčitka je prítomná nezávisle v polovici rozhovorov. Opakovaným elementom reklám na menštruačné produkty sú biele nohavice, ktoré komunikujú efektívnosť produktov, ktorá dokáže prekonať to, čomu sa ženy vo všeobecnosti vyhýbajú. Takto hovorí o nerealistickom zobrazení menštruačnej krvi v reklamách jedna z respondentiek:

Som si všimla, že už boli ženy, ktoré poukázali na to, že prečo sa nezobrazuje reálna krv pri propagovaní týchto intímnych vecí na tú hygienu. Prečo to tak je, keď môžu byť

v telke krvilačné scény? Prečo to nemôže byť aj pri intímnej hygiene, hej? A ja s tým súhlasím. Prečo tam má byť tá modrá farba? (Ž10, 1999).

Záver

Pravidlá spoločnosti majú silný vplyv na prežívanie jednotlivca. Vnímanie čistoty a nečistoty a následná starostlivosť o telo sú do veľkej miery ovplyvnené tým, ako tieto kategórie definuje spoločnosť a aké normy na udržanie čistoty spoločnosť predpisuje. Normy vieme pozorovať v spôsoboch očisty tela, v dôležitosti jednotlivých úkonov a v zdôvodňovaní správania jednotlivcov. V aspektoch osobnej hygieny bola badateľná autorita modernej medicíny. Ženy používali medicínske termíny pri vysvetľovaní a často aj zdôvodňovali cez informácie modernej medicíny. So svojimi problémami a otázkami sa najčastejšie obracali na odborníkov modernej medicíny.

Charakter vykonávaných hygienických úkonov je pod vplyvom komplexného súboru pravidiel. Spoločenské normy a postoje tvoria širokú škálu možností, pričom si jedinci sami určujú vlastné hranice pravidiel. Zásady vykonávania očisty a starostlivosti o telo sú flexibilné, menia sa na základe konkrétnej situácie. Na základe môjho výskumu takými okolnosťami bola najmä fáza menštruačného cyklu, ročné obdobie, intenzita fyzickej a mentálnej námahy počas dňa a zdravotný stav. Menštruácia je fáza cyklu, ktorá pre veľa žien zásadne mení spôsob starostlivosti o telo. Okrem krvácania sa mnohé ženy musia vysporiadať so zvýšenou únavou alebo bolesťou.

Referencie

- Beňová, K. (2010). Žena v tradičnej kultúre Slovenska – menštruácia, nečistota, tabu. Bratislava: Ústav etnológie SAV.
- Beňušková, Z., Jágerová, M., Nádaská, K. (2013). *Dejiny slovenskej etnológie v 20. storočí*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Buckley, T., Gottlieb, A. (1988). *Blood magic: The anthropology of menstruation*. Berkeley: University California Press.
- Botiková, M. (1997). Regulácia pôrodnosti. In M. Botiková, S. Švecová, K. Jakubíková, *Tradiície slovenskej rodiny* (s. 148-160). Bratislava: Veda.
- Botiková, M. (2006). Výber partnera v životopisných rozprávaniach žien. In Z. Kiczková a kol., *Pamäť žien: O skúsenosti sebautvárania v biografických rozhovoroch* (s. 279-301). Bratislava: Iris.
- Botiková, M. (2008). *K antropológii životného cyklu: kultúra a spôsob života ženskými očami na Slovensku v 20. storočí*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Botiková, M. (2020). Medzi tradíciou a medikalizáciou: Tehotenstvo a pôrod v biografických rozprávaniach a historicko-etnografických prameňoch. In Z. Plašienková (Ed.), *Bioetické výzvy a súčasnosť* (s. 190-204). Bratislava: Stimul.
- Botiková, M., Bužeková, T. (2020). Bioetika, medicínska antropológia a etnológia: Uvedenie do problematiky medikalizácie. In Z. Plašienková (Ed.), *Bioetické výzvy a súčasnosť* (s. 156-167). Bratislava: Stimul.

Botiková, M., Jakubíková, K., Švecová, S. (1997). *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava: Veda.

Botiková, M., Jakubíková, K., Kiczková, Z., Szapuová, M. (2014). *Rodové aspekty v etnológii. Učebné texty*. Bratislava: Centrum vzdelávania MPSVR SR.

Bužeková, T. (2020). Medikaliácia životného cyklu ženy: Tradičné normy a morálne emócie. In Z. Plašienková (Ed.), *Bioetické výzvy a súčasnosť* (s. 167-190). Bratislava: Stimul.

Douglas, M. (1966). *Purity and danger: An analysis of concepts of pollution and taboo*. Routledge.

Grose, R. G., Grabe, S. (2014). Sociocultural attitudes surrounding menstruation and alternative menstrual products: The explanatory role of self-objectification. *Health Care for Women International*, 35(6), 677-694.

Hlôšková, H. (2020). Tematika tela a zdravia v aktuálnom mediálnom diskurze – folkloristický pohľad. In Z. Plašienková (Ed.), *Bioetické výzvy a súčasnosť* (s. 204-215). Bratislava: Stimul.

Kiczková, Z. a kol. (2006). *Pamäť žien: O skúsenosti sebauvárania v biografických rozhovoroch*. Bratislava: Iris.

Mascia-Lees, F., Black, N. (2000). *Gender and Anthropology*. Illinois: Long Grove.

Mauss, M. (1979). Body techniques. In M. Mauss, *Sociology and psychology: essays* (s. 95-123). London: Routledge and Keegan Paul.

Sigmundová, M. (1984). *Postavenie roľníckej ženy v rodine a v spoločnosti* [Nepublikovaná dizertačná práca]. Univerzita Komenského v Bratislave.

Soukup, V. (1996). *Dějiny sociální a kulturní antropologie*. Praha: Karolinum.

Šmakalová, I. (1936). *Integrálna dedina: štúdia slovenskej zemianskej dediny v Turci*. Praha: Sociálny ústavu ČSR.